

УДК 343.195

Андрєєнков Олександр Євгенійович

магістр юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Анотація. В науковій роботі проаналізовано теоретичні та практичні проблеми інституту суду присяжних в Україні. Автором виявлено основні недоліки, які мали місце протягом більш ніж 6-річного функціонування даного інституту. Досліджено статистичні дані щодо розгляду кримінальних проваджень судом присяжних в Україні станом на серпень 2019 року, а також розкрито зарубіжний досвід правового регулювання зазначеного інституту. В науковій роботі розглянуто практику Європейського суду з прав людини в контексті суду присяжних та сформовано пропозиції щодо вдосконалення організації та діяльності суду присяжних в Україні.

Ключові слова: суд присяжних, право на справедливий суд, проблеми провадження в суді присяжних, конституційна реформа правосуддя.

Вступ. Конституцією України (в редакції від 02.06.2016 р.) передбачено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних (абз.4 ст.124) [1], що правосуддя в Україні здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, присяжні (абз.1 ст.127) [1], а також, що судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (абз.4 ст.129) [1].

У 2012 році, з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (далі – **КПК**), передбачено участь присяжних у кримінальному судочинстві. Це стало поворотним пунктом, коли концепція «суду присяжних» переросла «теоретичну стадію» і перейшла у практику.

Суд присяжних як інститут правосуддя, що відповідає вимогам прозорості, демократичності, гласності та безпосередньої участі народу в судочинстві, досліджувався такими вченими як Н. Ахтирська, А. Борисенко, С. Коротобай, О. Культенко, В. Куценко, А. Радзівілл, Т. Романюк, С. Оверчук, О. Скрябін, В. Соловей, С. Теньков, В. Тertiшник, Н. Тонне, Б. Футей.

Однак у сучасних умовах проведення конституційної реформи правосуддя, суд присяжних заслуговує більш детального правового аналізу.

Актуальність даної тематики зумовлена тим, що наразі інститут суду присяжних довів свою неспроможність виконувати покладені на нього функції, адже обрана Україною модель суду не відповідає жодним міжнародним стандартам у цій сфері. Більш того, суд присяжних був інструментом зловживань та впливу з боку обвинувачених в контексті подій на Майдані в грудні 2013 – лютому 2014 років. Варто нагадати, що в Святошинському районному суді Києва довгий час розглядалося кримінальне провадження щодо обвинувачених у розстрілі 39 активістів «Євромайдану» Павла Аброськіна і Сергія Зінченка, яке викликало чимало питань в об'єктивності розгляду та дотриманні принципу верховенства права [12].

Метою даної наукової роботи є аналіз теоретичних та практичних проблем інституту суду присяжних в Україні; виявлення недоліків, які мали місце протягом більш ніж 4-річного функціонування даного інституту; дослідження статистичних даних щодо розгляду кримінальних проваджень судом присяжних в Україні; вивчення зарубіжного досвіду правового

регулювання зазначеного інституту, практики Європейського суду з прав людини та формування пропозицій щодо вдосконалення організації та діяльності суду присяжних в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до останніх статистичних даних, опублікованих Верховним Судом (далі – **ВС**), упродовж I півріччя 2018 р. відповідно до ст. 31 КПК судом присяжних розглянуто 20 кримінальних проваджень [5]. Для порівняння, у доповіді ВСУ «Стан здійснення судочинства в Україні у 2015 році», судом присяжних у 2017 році було розглянуто 42 кримінальних провадження [4].

На даний момент немає узагальнених даних щодо кількості проваджень, розглянутих судом присяжних з часу прийняття КПК, та винесених вироків у даних провадженнях.

Відповідно до відомостей, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – **Реєстр**), за період з 2012 року по серпень 2019 року судом присяжних було винесено 139 вироків, з яких, за моїми підрахунками, 38 вироків були обвинувальними (2 з них затверджено угоду про визнання винуватості, а 6 - угоду про примирення), а 101 – виправдувальними [7]. Як бачимо, співвідношення виправдувальних та обвинувальних вироків, ухвалених судом присяжних (відповідно до даних Реєстру) наразі складає 73% до 27% відповідно.

Більш того, на даний момент розглядається судом присяжних понад 40 проваджень, в яких остаточне рішення судом присяжних ще не винесено [7].

В.М. Тертишник в науково-практичному коментарі до КПК в дещо категоричній формі висловився щодо діяльності суду присяжних в Україні: «...спроба визначити процесуальну форму діяльності суду присяжних здійснена в новому КПК України 2012 року. Але сама ідея суду присяжних тут зазнала значної мімікрії і до неможливості спотворена. У ч. 3 ст. 31

нового КПК України передбачено, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за які передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, здійснюється за клопотанням обвинуваченого - "судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних" [27, с.578].

Далі буде детально проаналізовано недоліки існуючої моделі суду присяжних в Україні та причини таких категоричних негативних висновків деяких вчених-процесуалістів.

Проблема кількісного складу суду присяжних та неефективність моделі «2 професійних судді + 3 присяжних»

Чинний КПК містить 2 норми, в яких визначаються умови, за яких обвинувачений може скористатися судом присяжних для розгляду його кримінального провадження.

Так, відповідно до ч.3 ст.31 КПК, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого - судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд [2].

Ч.9 ст.31 КПК передбачає, що кримінальне провадження стосовно Президента України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів, членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення та інших осіб, визначених цією частиною, у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням

обвинуваченого здійснюється судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних [2].

Отже, в будь-якому випадку кількісний склад суду присяжних включає 2 професійних суддів та 3 присяжних засідателів.

З цього приводу варто зазначити наступний науковий факт. Групою науковців з університету в Глазго (Великобританія), яку очолював Саймон Геррод, дійшли висновку, що «7» - оптимальна кількість людей для прийняття остаточного вироку присяжними. На їх думку, від кількості людей в групі прямо залежить результат. Саме тому, що присяжних у більшості країн світу - 12, більшість судів закінчується вердиктом, за який голосує переважна більшість. Вчені стверджують, що групи, в яких більше 10 чоловік, не підходять для вироблення «нормального консенсусу». Для цього оптимальні маленькі групи - до 7 осіб [15, с. 335].

Проблема компетенції суду присяжних. Доцільність та обґрунтованість вирішення судом присяжних питань права

Відповідно до ч.3 ст.383 КПК, усі питання, пов'язані з судовим розглядом, крім питання, передбаченого частиною третьою статті 331 цього Кодексу, судді і присяжні вирішують спільно. Кримінальне провадження судом присяжних здійснюється відповідно до загальних правил цього Кодексу з особливостями, встановленими параграфом 2 глави 30 КПК [2].

Присяжні під час провадження виступають як судді, і всі питання, пов'язані з судовим розглядом (як питання права, так і питання факту), судді та присяжні вирішують спільно (наприклад, у дослідженні доказів, голосуванні).

Виняток із цього правила становить питання, передбачене ч. 3 ст. 331 КПК (продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта,

клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою), яке вирішує тільки головуючий (професійний суддя) [2].

Таким чином, ч.3 ст.383 КПК встановлює правило, згідно з яким присяжні вирішують усі питання права, за винятком питання про продовження тримання обвинуваченого під вартою (ч.3 ст.331 КПК).

Про те чи є виваженим та доцільним надання таких широких повноважень присяжним?

Досить часто в наукових джерелах критика стосується складності справ і сумнівної можливості присяжних повною мірою надати правову оцінку справі без спеціальних знань або вмінь (яких інколи бракує навіть професійним суддям).

На мою думку, в умовах низької правосвідомості та рівня правової освіти українських громадян, доцільним є звуження компетенції присяжних до вирішення лише питання стосовно винуватості/невинуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, який йому інкримінують (тобто взяти за основу англосаксонську модель).

З огляду на необхідність звуження компетенції присяжних, виникає потреба у внесенні змін до ч. 3 ст. 383 КПК та викладенні її у такій редакції: «3. До компетенції суду присяжних належить вирішення питання стосовно винуватості чи невинуватості підсудного, яке судді і присяжні вирішують спільно».

Можливість оскарження та скасування рішень суду присяжних

Відповідно до п.1 ч.1 ст.392 КПК, в апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, а саме: 1) вироки, крім випадків, передбачених статтею 394 цього Кодексу. Проте ст.394 КПК не передбачає жодних

винятків щодо можливості оскарження вироків, прийнятих судом присяжних [2].

Більш того, вирок суду присяжних вже оскаржувались в апеляційному порядку – наприклад, вирокм судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області від 24 липня 2014 року в кримінальному провадженні №11-кп/783/243/14 вирок суду присяжних Личаківського районного суду м. Львова від 03 березня 2014 року було скасовано і особі було призначено нове покарання [6].

На мою думку, в п.1 ч.1 ст.392 КПК необхідно внести зміни, якими б обмежувалася можливість оскарження вироків суду присяжних, і такі обмеження мали б стосуватися істотних порушень норм процесуального права, а також неправильної кваліфікації вчиненого діяння. З інших підстав перегляд рішення суду присяжних має бути заборонений.

Недосконалість механізму відбору присяжних. Можливі порушення принципу неупередженості при розгляді провадження судом присяжних

Відповідно до ч.1 ст.64 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII, для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на територіях, на які поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, відповідають вимогам статті 65 цього Закону і дали згоду бути присяжними [3].

Саме поняття "місцева рада" у чинному законодавстві України не визначено. Як зазначає Є. Коротобай, ЗУ "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР визначено поняття "представницький орган місцевого самоврядування" - це виборний орган

(рада), який складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення (абз. 5 ч. 1 ст. 1); районні ради - це органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст (абз. 6 ч. 1 ст. 1) [14, с.15].

Проте, звичайно, необхідно констатувати, що термінологію чинного ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» слід було б привести до термінології ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні».

Варто звернути увагу на ще одну проблему відбору присяжних.

Як зазначають науковці, наразі коло потенційних присяжних зовсім невелике, в той час як процедура відбору присяжних не є прозорою для громадськості. Нечіткість правил подачі заяви про згоду бути присяжним (публічне оголошення про процедуру подачі заявок, фіксовані часові рамки) виливається в спонтанний процес.

Невипадково у провадженні проти двох колишніх співробітників «Беркута» (кримінальне провадження № 42015000000001353) більшість охочих бути присяжними виявилися колишніми співробітниками Міністерства внутрішніх справ (місцеві міліціонери, слідчі тощо) та силових структур і навіть родич судді того суду, де розглядалася справа [12].

В контексті формування списку присяжних у кримінальному провадженні щодо обвинувачених у розстрілі 39 активістів «Євромайдану» (щодо їх можливої упередженості) слід звернути увагу на практику Європейського суду з прав людини. Варто одразу зауважити, що суд присяжних не належить до «обов'язкових», з точки зору Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р. (далі – **Конвенція**), процесуальних інститутів. Бути чи не бути суду присяжним - вирішує внутрішнє законодавство, і якщо воно не дає обвинуваченим права на таку форму судочинства, в цьому немає проблеми відповідно до Конвенції.

Відповідно до практики ЄСПЛ, скарга на «упередженість» присяжних може спиратися на їх політичні уподобання. У справі Холм проти Швеції (1993 р.) заявник був активістом правого антикомуністичного руху. Якесь видавництво, тісно пов'язане з соціал-демократичною партією (СДП) Швеції, опублікувало дослідження політичних течій в Швеції, в якому описувало цей рух і його лідерів як неонацистів. Лідери руху, включаючи заявника, вимагали притягнути до відповідальності видавця за образу [27].

Справа розглядалася судом присяжних; сторони скористалися своїм правом на відвід, але все одно в колегії присяжних (що складалася з дев'яти осіб) залишилося п'ять членів СДП (що не дивно для Швеції, в якій ця партія так довго домінувала на політичному полі). В результаті видавник - відповідач був виправданий. У цій справі заявник ставив питання про «об'єктивну» упередженість суддів, яка виразилася в їх зв'язках з СДП [27].

Треба відзначити, що всі ці присяжні були або залишалися активними членами СДП, і публікація, про яку йшла мова, була політичною за своїм характером. Видавник - відповідач був в минулому радником СДП по ідеології. Більш того, для виправдувального вердикту (який не підлягав оскарженню) досить було тих п'яти голосів, які належали членам СДП. За цих обставин Суд, слідом за Комісією, вирішив що об'єктивна неупередженість суду присяжних не була дотримана, і побоювання заявника, що суд вирішував справу необ'єктивно, виходячи з політичних уподобань своїх членів, були обґрунтовані [27].

Висновки. У процесі здійснення ефективного, справедливого правосуддя та належного захисту прав і свобод людини в нашій країні, як і в будь-якій демократичній, правовій державі, провідну роль відіграють досконале законодавство, дієві механізми його реалізації та організація роботи судової системи. Важливого значення для неупередженості та справедливості правосуддя набуває також гарантована Конституцією

України безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя через суд присяжних.

Інститут суду присяжних в тому вигляді, в якому він наразі наявний в КПК, містить ряд проблем, які зводяться до наступного:

1. На відміну від класичного суду присяжних, в Україні присяжні, не маючи відповідного фаху та підготовки, вирішують як питання факту (винуватості чи невинуватості), так і питання права. Більш того, досить сумнівним видається той факт, що у випадку, якщо присяжний не має відповідного обсягу юридичних знань, професійний суддя може надати йому відповідні пояснення та у визначених КПК випадках допомогти скласти остаточне судове рішення.

2. Рішення суду присяжних може бути оскаржено та скасовано в апеляційному порядку на загальних підставах, що взагалі суперечить меті та призначенню такого суду.

3. Кількісний склад суду присяжних в Україні нагадує, скоріше, інститут народних засідателів, а не класичних присяжних. У світі середня кількість присяжних варіюється від 6 до 12, оптимальна кількість за дослідженнями вчених – 7 людей для забезпечення об'єктивності та можливості дійти консенсусу між присяжними.

4. Недопрацьований механізм формування списків присяжних та їх залучення до судового провадження. На цій стадії можливі зловживання з боку місцевої влади (органу місцевого самоврядування), коли залучаються упереджені присяжні.

5. Більша схильність серед присяжних виносити рішення на підставі емоцій, а не закону. Це прослідковується в багатьох країнах, де існує даний інститут (Російська Федерація, США).

6. Необхідно розуміти, що присяжні не можуть приймати рішення з питань, які вимагають від них правової кваліфікації діяння, юридичної

кваліфікації статусу підсудного, а також інших питань, вирішення яких вимагає юридичної оцінки. Такі питання можуть розглядати та приймати рішення лише професійні судді, які зобов'язані стояти на сторожі закону, а також прав та інтересів учасників судочинства.

7. Викликає сумніви положення кодексу, що рішення в справі судом присяжних повинні прийматися спільно професійними суддями та присяжними. З одного боку, видається зрозумілим намагання законодавця передати керівництво процесом професійному судді з метою ефективної організації процедури винесення вироку та уникнення затягування голосування. Однак з іншого боку, не виключається ненавмисний вплив суддів на внутрішні переконання присяжних і процес винесення рішення в цілому, що спотворює специфіку інституту присяжних як інструменту боротьби з винесенням незаконних та необґрунтованих рішень. В такому випадку існує ризик перетворення суду присяжних на суто формальний інститут без реальних важелів впливу на прийняття рішень.

Таким чином, із прийняттям нового КПК та запровадженням інституту суду присяжних у кримінальному судочинстві України було зроблено перший крок до демократизації кримінального провадження. Практичне застосування його норм щодо суду присяжних виявило чимало недоліків кримінально-процесуального законодавства стосовно інституту суду присяжних, які потребують чим скорішого усунення.

Оптимальним вирішенням даної проблеми є звернення до досвіду англосаксонських країн та запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних.

Література

Нормативно-правові акти та матеріали судової практики:

1. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96 ВР. – В редакції від 02.03.2014 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: за станом на 02.03.2014 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
4. Доповідь Верховного Суду України «Стан здійснення судочинства в Україні у 2017 році. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/d17027fca3b933f6c2257f930027876a/>
5. Аналіз стану здійснення судочинства у I півріччі 2018 року (за даними судової статистики). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/8CB8A0D97939D5B8C2258041004441BB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/8CB8A0D97939D5B8C2258041004441BB)
6. Вирок судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області від 24 липня 2014 року в кримінальному провадженні №11-кп/783/243/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39879760>
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

Наукова література:

8. Ахтирська Н.М. Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації / Н.М.

- Ахтирська // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 5. С. 83-89.
9. Борисенко А. Присяжная правда: введение института присяжных на территории Украины – первый шаг в сторону демократизации уголовного производства / А. Борисенко // Юридическая практика. 2012. 11 декабря. № 50. С. 19-22.
 10. Булеулиев Б. Особенности французского суда присяжных заседателей // Закон и время. 2008. Вып.7. С. 69-73.
 11. Дронова Катерина. Суд Присяжных в Україні. URL: <http://voxukraine.org/2015/07/20/jury-in-ukraine-ukr/>
 12. Завдяки судовій реформі колишні співробітники Беркуту вийдуть на свободу і отримають компенсацію. URL: http://zib.com.ua/ua/print/125875-zavdyaki_sudoviy_reformi_kolishni_spivrobitniki_berkutu_viyd.html
 13. Канафин Д.К. Формы суда с народным представительством: проблема выбора // Правовая реформа в Казахстане. 2005. Вып.1. С. 16-20.
 14. Коротобай Є. Проблеми та перспективи запровадження в Україні суду присяжних / Є. Коротобай // Юридичний вісник України. 2010. № 50 (806). С. 13-19.
 15. Культенко О.В. Потенційні проблеми впровадження інституту присяжних на прикладі правової системи України / О.В. Культенко, Б.В. Улюшев // Часопис Київського університету права. 2012. № 4. С. 334–340.
 16. Материалы обобщения о деятельности суда присяжных за рубежом // Текущее делопроизводство МИД РК. Астана, 2004. 97 с.
 17. Оверчук С. В. Інститут суду присяжних в Україні (з позиції соціального натуралізму) / С. В. Оверчук // Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови

державності: монографія / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького; Київський університет права НАН України. К.: Кондор-Видавництво, 2012. С. 496–508.

18. Оверчук С.В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України / С.В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 2 (6). URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/8213/%D1>
19. Петрухин И.Л. Суд присяжных: проблемы и перспективы // Государство и право. 2001. Вып.3. С. 5-15.
20. Радзівілл А. Суд присяжних – лакмусовий папірець зміни правової свідомості суспільства чи крок назад? / А. Радзівілл // Юридичний журнал. 2011. № 3. С. 70–72.
21. Романюк Т. Не зовсім присяжні / Т. Романюк // Віче. 2013. № 15. С. 20–21.
22. Стецовский Ю. И. Судебная власть. М.: 1999. 437 с.
23. Суд присяжних в Україні / М. І. Карпенко, А. В. Бандурович // Юридична наука. 2013. № 6. С. 53-59.
24. Суд присяжных: pro і contra для Украины. URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2012/02/17/6958959/>
25. Теньков С. Чи дочекаємося суду присяжних? / С. Теньков // Юридичний вісник України. 2012. 17–23 березня. № 11. С. 10-13.
26. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. К.: Алерта, 2014. 768 с.
27. Carl G. HOLM against Sweden (application No. 14191/88). URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"appno":\["14191/88"\],"itemid":\["001-1193"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)